

BODOLAY GÉZA

A reformkori diáktársaságok és az iskolai önképzőkörök

Nagyon sok iskolában működik ma már ismét úgynevezett önképzőkör is a szakkörök mellett. Általában olyan diákok csoportosulnak bennük, akik szépírói, költői próbálkozásait szeretnék valahol bemutatni. Az önképzőkörök ősei azonban – Petőfiék korában – ennél sokkal jelentősebb feladatot töltek be. „Ártalmatlan” versfaragó köröskévé csak a kiegyezés után váltak az egykori Fiala Magyarországi felnevelői, az iskolai *diáktársaságok*. A legrégebbi társaság, a soproni, 1840-ben már fennállása 50. évfordulóját ünnepelte, s az ünnepséget megnyitó diák többek közt ezt mondta: „Művelődés volt az ő jelszavuk (ti. az alapítóké), s elől mentek egy nemzet előtt útmutatásukkal, lelkesítésükkel, ők s némely más, rokonérzetű honfitársaik, ők voltak alkotói jelen századunk jelszavának, mely mindenütt a buzgalom és a lelkesedés hangjával kiáltja: Ébredjünk! Haladjunk! Művelődjünk! – Hív maradt társaságunk elvükhöz, hív jelszavukhoz, (...) s hogy törekedése csüggetlen volt, (...) annak bizonyosságát a mai nap mutatja, mely az ötvenéves intézetet még létezni látja. Nem is létezhetne ez, hacsak a művelődés vágya, amelyből csirázdott, folyvást nem övedzené.” Az Életképek egyik levelezője pedig ezt írta 1844-ben a pozsonyi diáktársasággal kapcsolatban: „Az egyesület közvetlen és egyenes célja nem az, hogy költővé képezze az ifjakat, hanem hogy alkalmat nyújtson önművelődésre azon eszközökkel, melyek az egyesület céljához tartozhatnak.”

Meggyőződésem szerint ezek a régi diáktársaságok lehetnek példaképei korunk haladni vágyó ifjúságának is, nem pedig a kiegyezés utáni gomba módra elszaporodó, valóban főleg versfaragással foglalkozó önképzőkörök. Ez a példaként szolgáló képző társasági mozgalom a felvilágosodás korában kezdődött, és a reformkorban bontakozott ki. Virágzását akkor érte el (az 1840-es évek elején), amikor Petőfiék nemzedéke készülgetett ezekben a társaságokban a rájuk váró nagy történelmi feladatokra. Jómagam az önképzőkör elnevezésnek sem vagyok éppen ezért híve. A szabadságharc előtt még nem használták ezt a szót, s volt valami haladó íze annak, hogy olyan nagy múltú társaságok, mint a soproni vagy pápai, sohasem vették fel ezt a nevet, s még az én diákköröm is a hagyományos megszólítással kezdtük Pápán felszólalásainkat, hozzászólásainkat vagy előadásainkat: „Tisztelt Képzőtársaság!” Elismerve, hogy az elnevezés nem a legfontosabb kérdés, mégis helyesnek tartanám, ha ma nem reménybeli poétákat, széplelkeket vonzó önképzőkörök, hanem a művelődést, haladást szolgálni kívánó diáktársaságok alakulnának az ifjúság között. (Ezek a diáktársaságok nemcsak Petőfiék egykori társaságait tekintenek példaképnek, hanem a néhai egyetemi és főiskolai diákkörökhöz is jobban hasonlítanak, mint az önképzőkörökhöz.)

Felvetődik a kérdés: mi lehet ma a (...) szakkörök mellett egy ilyen, a Petőfiék korabeli társaságok használható hagyományait folytatni kívánó diáktársaság helye és szerepe? Véleményem szerint (...) a különböző szakkörök összetartója és nyilvános fóruma lehetne a diáktársaság. Gyűlésein minden szakkör pódiumot és közönséget nyerhetne, hogy ne csak a szakkör tagjai tájékozódjanak az ott folyó munkáról, s az általános érdeklődésre számot tartó szakmai kérdésekről. Egy-egy alkalommal több szakkör is összefoghatna egy diáktársasági gyűlés megrendezésére, máskor egy szakkör vállalkozhatna esetleg a teljes gyűlés programjának kitöltésére.

Kitűnő témát szolgáltathatnának a diáktársasági gyűlések számára a legkülönbébb évfordulók: történelmi, művészeti, irodalmi, tudományos vagy közéleti jellegűek. Hogy csak néhányat említsék a közelmúltból: a 125 éves magyar vasút, a 100 éves Budapest, a 150 éves született Madách, a 100 éves Néprajzi Múzeum témája lehetett volna egy-egy diáktársasági gyűlésnek, s a témához kapcsolódó kiselőadásokkal, szavalatokkal, jelenetekkel, zeneszámokkal több szakkör, a

színjátszó kör énekkar, zenekar fejthetett volna ki közös szép munkát. Ilyen téma mindig akad, a régebbi múlttal kapcsolatos éppúgy, mint a tegnapi eseményekhez kapcsolódó, a zenétől kezdve az úrhajózásig, a művelődés bármely területéről. Az ilyen diáktársasági gyűlések, amelyek szűkséggé válnak a részvevőket a nyilvánosság előtti fellépéshez, fejlesztenék előadói és műsorvezetői képességüket, amire bizony nagyon nagy szükség lenne, hiszen felnőtt korukban a legkülönfélébb pályákon kerülhetnek ilyen feladatok elé.

Ha alapelvek elfogadjuk, hogy a diáktársaság nemcsak a reménybeli költők és írók gyülekezete, hanem a széleskörű művelődést, korunk, világunk megismerését szolgáló óhajtok egyesülete (akárcsak reformkori mintái), akkor a gyűlések rendezésén kívül még több feladatot elláthatna, amelyeket az akkori kezdetlegesebb és mostohább körülmények között is vállaltak már a szabadságharc előtti társaságok. Gazdája lehetne a diáktársaság az iskola nyomtatott vagy sokszorosított lapjának, mint régen, természetesen szerkeszthetne faliújságokat, plakátokat is. A régi társaságok úttörő munkát végeztek a színjátszás terén, s ma is a diáktársaság lehetne az ifjúsági színjátszók, szavalók, ének- és zenekarok fellépési lehetőségeinek megteremtője, színvonalas irodalmi és zenei estek, színelőadások szervezésével. Összegyűjthetné, válogathatná és kiadhatná egy-egy diáktársaság a helybeli ifjúság legjobb tudományos, ismeretterjesztő vagy szépirodalmi dolgozatait, verseit is, felújítva a reformkori társaságok kis zsebkönyveinek a hagyományát; s főleg sajtó alá rendezője lehetne még kiadatlan vagy nagyon régen kiadott, elfelejtett és hozzáférhetetlen irodalmi, történelmi vagy más tudományos dokumentumoknak, ritkaságoknak. Ugyancsak régi hagyományt újítana fel minden diáktársaság, ha szépirodalmi és tudományos dolgozatok írására évenként pályázatot hirdetne. Köztudomású, hogy *Petőfi* is pályadíjat nyert 1842-ben a pápai Képzőtársaságban, s munkálkodásukról, saját sikereiről több levélben számolt be régebbi selmeci barátjának, azt írva többek között: „Édes örömmel függök serdülő „képzőtársaság”-unk növekedésében: és az valóban növekszik.” Ezt bizonyára elmondhatják majd a most alakuló diáktársaságok tagjai is, ha a legfontosabbat, a korszerű haladásra való törekvést eltanulják *Petőfi* korának társaságaitól.

A korszerű haladás egyik legfontosabb biztosítója a kor legjobb, legfontosabb könyveinek az olvasása. A régi társaságok maguk szervezték a könyvtárukat is, maguk fizették elő az akkor még gyér számú folyóiratra, újságra. Ma már a könyvtárszervezés nem lehet önkéntes ifjúsági feladat, hivatalból az iskola gondoskodik róla. De a diáktársaság ma is sokat tehetne – írásban és élőszóval egyaránt – az olvasás népszerűsítéséért: könyvtárfejlesztésre vonatkozó ifjúsági igények gyűjtésével; s a felnőtt vezetőkhez való eljuttatásával; lap-tári olvasó-órák szervezésével; könyvekkel, cikkekkel kapcsolatos vitagyűlések tartásával.

Ha mindezeket a feladatokat jól megoldják a ma korszerű diáktársagai, bizonyára rájuk is sok diák gondol majd úgy vissza felnőtt korában, sikereiben gazdag pályafutás után, mint *Jókai* gondolt a pápai Képzőtársaságra (szavai fel vannak vésve pápai szobrának a talapzatára): „Áldott legyen a láng, mely utamra rávilágított!”

BALOGH MIHÁLY

Honismeret az alsó fokú tantervekben az Eötvös-féle népiskolai törvénytől az 1948-as államosításig

A tanterv az oktatásirányítás egyik hatékony eszköze, az oktatási tartalmak kiválasztásának, elrendezésének, feldolgozásának koncepciója. Az újkori társadalmakban alapvetően osztálytársadalmi érdekeket követ, közösségi értékeket hordoz a mindenkori tanterv. A kitűnő elméleti pedagógus, *Prohászka Lajos* erről az összefüggésről azt mondta az 1930-as években, hogy ha tantervi kérdésekkel akarunk foglalkozni, ennek előfeltételeként el kell ismernünk a nevelés és a társadalom szoros kölcsönösségét.

Csakhogya az iskola, amennyire nemzeti, legalább annyira lokális (esetleg regionális) intézmény is. Az iskolafenntartó helyi közösség pedig természetesen saját(os) értékeit és érdekeit is érvényesíteni kívánja az oktatásban. Az iskolák készek és képesek is lehetnek közvetíteni az állami társadalmat többnyire árnyaló, esetleg módosító helyi érdekeket és értékeket, ha erre igény mutatkozik, lehetőség adódik. Közvetíthetik ezeket akár úgy, hogy az „előfőbb”, „diktálóbb” jellegű központi tantervek általános elemeit mintegy „megfejelik”, kiegészítik helyi tartalmakkal, a lakóhely, a környezet történetére és jelen viszonyaira vonatkozó ismeretekkel, akár pedig úgy, hogy a nagyobb szabadságot engedő alap- vagy kerettantervekre építik helyi tanterveiket, s ebben megfelelő teret és időt adnak a fenntartó közösség igényeit kielégítő helyi tartalmaknak.

Nem véletlenül emlegettem az előzőekben lokalitást, lokális vagy helyi tartalmakat: ez az ismeretanyag változó és változatos neveken szerepel a különböző tantervekben. Nem egységes a témával foglalkozó szakirodalom sem abban, hogy miféle fogalommal nevezhetők meg pontosan a mindenkor tananyagba beépített, a lokalitásra (lakóhelyre, környezetre) utaló ismeretek. A terminológiai nehézségek leküzdéséhez közelebb vihet *Bényei Miklós* kitűnő könyve.¹ A szerző a kötet bevezető fejezeteiben eredményes kísérletet tesz a három legközismertebb ide vágó fogalom, a *honismeret*, *helytörténet* és a *helyismeret* egymáshoz való viszonyának tisztázására.

Bényei szerint a reformkortól ugyan máig érvényben lévő, ám gyakran változó tartalommal használt *honismeret-fogalom* alkalmas legkevésbé ezeknek a tartalmaknak a tantervi megnevezésére. A szerzőnek fenntartásai vannak a *helyismeret* elnevezéssel kapcsolatban is: véleménye szerint ezt a kategóriát kisajátította magának a könyvtári-könyvtárosi gyakorlat, ahol az adott lokalitásra vonatkozó információk és dokumentumok rendezett halmazát jelölik a helyismereti gyűjtemény megnevezéssel. A *helytörténet* fogalmát viszont tartalmilag rendkívül tágan értelmezhetőnek, időben pedig a máig, a jelenig hatónak fogja fel, így kerül a mű címébe a *helytörténet* az iskola és a könyvtár mellé. Bármennyire tágan értelmezi azonban a fogalmat, a szó utótagja, a *történet* mégis meghatározó a szerző számára, és amikor a továbbiakban – rövid tantervtörténeti kitérítés után – a lokalitás jelenlegi tantervi esélyeit vizsgálja, lényegében mindvégig a helyi história tantervi jelenlétével foglalkozik.

Tantervtörténeti vázlatomban *Bényei Miklós* szóhasználatával szemben inkább a *helyismeret* kategóriát használom, mert annak a komplex ismerethalmaznak a jelenlétét kerestem különböző múltbéli tanterveinkben, amit elsősorban a lokalitás, a szűkebb környezetre vonatkozó jellemez, függetlenül attól, hogy történeti vagy jelenidejű-e ez az ismerethalmaz. Hívtatták (és hívták is!) ezt a speciális ismeretanyagot koronként lakóhelyismeretnek, honismeretnek, hon- és népismeretnek, környezetismeretnek, szülőföldismeretnek, a lakóhely földrajzának, néprajzának, geológiájának vagy biológiájának, és így tovább, a tudományágak és belőlük leképezett tantárgyak hosszú során át, de lényegében mindig a *hely ismeretét* jelentette.

A következőkben azt vizsgálom elsősorban, hogy mi szerepelt a tantervekben helyismeretből – koronként és iskolatípusonként – abban a tantervtörténeti változási folyamatban, amely a polgárosodó magyar társadalomnak a polgári Európa szintjét elsőként elérő, az Eötvös-féle népiskolai törvényt követő tanterveitől az úgynevezett fordulat évéig, a magyar iskolarendszer 1948-as államosításáig tartott, s tört meg ott és akkor.

Kiindulópontom a kiegészítés, a vizsgálandó szint az alsó fokú oktatás, az elsőként szemlélt dokumentum pedig az *Eötvös József* nevéhez kötődő első népiskolai tanterv.² Az Eötvös-féle dokumentumban a tantárgycsoportokra tagolt ismeretanyagban belül az anyanyelvi tantárgycsoportból a beszéd- és értelemgyakorlat, a történeti tárgyak közül a földrajz, a természettudományi tárgyak közül pedig a természetrajz tartalmazott helyismereti elemeket.

A beszéd- és értelemgyakorlatok hangsúlyos módszertani folyamata a szemléltetés → tapasztalás → gondolkodtatás volt. Az első osztályos tananyag az iskolával és környékével, valamint a szülői házzal és a családdal foglalkozott. A második osztály anyaga – a fokozatosság és a táguló ismeretanyag elve szerint – a helység (falu, város) határa, környéke, lakossága. Itt tulajdonképpen a földrajz és természetrajz „előfogalmi” jöttek sorra – most még konkrét helyismereti, lokális

¹ *Bényei Miklós*: *Helytörténet, iskola, könyvtár: helytörténeti ismeretek oktatásának segítése a könyvtárakban*. Bp. OPKM. 1997.

² *Tanterv az elemi népiskolák számára az 1868. évi XXXVIII. t.c.z. értelmében*. In: *Népiskolai törvények és rendeletek tára*. Bp. 1884.

szemlélettel. Az anyanyelvi ismeretekhez tartozó írás tantárgy tanterve főként a második és harmadik osztályban – a fogalmazás témáiként – ajánlotta ezeket a lokális ismereteket, a nyelvtanban pedig a gyakorlatok, példamondatok tárgyai lehettek ugyanezek. A harmadik osztályos földrajz mintegy folytatta, illetve újabb szempontokkal bővítette a másodikos beszéd- és értelemgyakorlat tematikáját, amikor a lakóhely és legközelebbi környéke földrajzát ajánlotta tárgyalásra, eközben önálló vázlatrajz készítésére ösztönözvén a tanulókat.

Ezekre az előzményekre is támaszkodott az ötödikes természetrajz, miközben kiemelt tárgya „télien a népet közelről érdeklő állatok, tavasszal és nyáron a népet közelről érdeklő növények” módszeres megismertetése volt, hatodikban pedig a lakóhely és környéke talaja, ásványai alkották a tanulmányok egyik tárgyát.

A természettanra (a fizikára és a vegytanra egyaránt) vonatkozott az alábbi sajátos megjegyzés: „Tanítását minden ponton alkalmazza a közéletre: a házi, gazdasági, kézműipari, gyári s gépészeti célokra, valamint a nép között uralkodó babonák kiirtására!”³ Végül a gazdasági és kertészeti gyakorlatok során részben az iskolai gyakorlókeretben végzett munka, részben a községi gazdaságok megismerése – tehát a helyben jellemző gazdasági irányok és ismérvek gyakorlati alapú elsajátítása – szintén a lokalitást, a helyi ismeretek bőséges felhasználását igényelte.

Itt és ekkor a történelem tantárgy még nem kezdett semmit a helytörténettel, a lakóhely történeti emlékeivel, legalább is a tárgy tanterve semmi ilyesmit nem tartalmazott.

A tanítók munkáját segítő kézikönyvek tovább árnyalták, erősítették a népiskolai tanterv helyismereti indíttatású szándékait. Egy 1869-ben megjelent népiskolai módszertani kézikönyv⁴ – az általunk megismert 1. kiadásában – általános módszertani elvként hangsúlyozta a gyakorlati és szemléletes tanítást, a konkrét, a közvetlen, a közeli, mint kiindulási alap figyelembe vételét. E szempontokhoz mintegy hozzárendelten, fontos elvként hívta fel a figyelmet a szerző a lokalitás szerepére az egyes tantárgyakban, kiemelten és részletesen a földrajzban, aztán a természetrajzban. A földrajz tanításakor ki kell menni a szabadba, rövid sétákat, kirándulásokat kell szervezni a környéken. Ezek a kirándulások azonban tervezettek legyenek, „a szó legszigorúbb értelmében tanórák”, a tanítónak rendet és fegyelmet kell tartania, de ne közlő módszerrel, hanem ilyenkor „az oktató társalgás alakjában mozogjon”. Érdekes, hogy módszertani újdonságnak számít ekkor még a nagyobb távolságra szervezett, egy-két napos tanulmányi kirándulás. „Helyén látom itt megemlíteni azt, amit némely újabb paedagogok nagyon sürgetnek, hogy tudniillik a népiskola tanulói egyszer-másszor utazásokat is tegyenek egyes városokba, falvakba vagy más nevezetesebb helyekre, melyek alkalmas szemléleti tárgyakat nyújtanak nekik”.⁵

Jellemző viszont az, amit a történelem tanításával kapcsolatban kifejtett a kézikönyv: „Nemelyek azt kívánják, hogy a földrajzi oktatásnál az illető helyeken szövjük bele a történetet is. Hogy egyes helyeken azok földrajzi fölemlítésénél, fölemlítessék egyszersmind a fontosabb történeti mozzanatot, mely éppen ott ment végbe, ez ellen nem lehet kifogást tenni”. A „fölemlítést” tehát elfogadta a szerző, de aztán sietve hozzátette: „ezen eseményeknek bárcsak rövid ecsetelésébe is a földrajznál bocsátkozni nem szabad”.⁶ Sajátos módon azonban még itt sem, most sem esett szó arról, hogy vajon a történelem tantárgyon belül szabad-e a helytörténet körébe sorolható események részleteibe bocsátkozni.

A népiskolai tanterv első komolyabb módosítására 1905-ben került sor.⁷ Az előző, Eötvös-féle tantervi alapvetés erejét és értékét jelzi, hogy lényegében rá épült ez az új tanterv is. Fontos strukturális különbség volt azonban, hogy itt már elvált egymástól a szorosan vett, taxatív jellegű tanterv, meg az elveket, módszereket is taglaló utasítás. Ezért és így lett hely arra, hogy a lakóhely-ismereti tárgyú másodikos beszéd- és értelemgyakorlat, meg az erre épülő harmadikos földrajz kapcsán először essék szó a tanulmányi kirándulások pedagógiai fontosságáról és módszertani elemeiről. Ugyancsak itt nyílt lehetőség arra, hogy – bár a történelem tantárgyban a helytörténet expressis verbis szerepet nem kapott – az utasításban már helyet kapjon ez is: „régiségek kis

³ Uo. 409. old.

⁴ *Körmey János*: A tanító az iskolában: rövid útmutató arra, miként lehet a népiskolában jó fegyelmet tartani s helyesen oktatni. 3. kiad. Bp. 1875.

⁵ Uo. 65. old.

⁶ Uo. 127. old.

⁷ Tanterv és Utasítás az elemi népiskola számára. Bp. 1907.

gyűjteménye” (esetleg másolatban), helyi történeti emlékek felkeresése, egyéb helyi emlékek és mondák is hasznos szolgálatot tehetnek a történelem szemléltető tanításában, a történeti érdeklődés ápolásában.

Az 1905-ös tanterv megjelenését követően sorra elkészültek a helyi tantervek. Elkészítette és jóváhagyta helyi tantervét Budapest főváros is, majd – már ehhez a tantervhez igazodóan – 1909-ben megjelent egy sajátos „kirándulás-módszertani” kiadvány.⁸ Mindjárt az előszóból idézhetünk egy sajátos „korproblémát”, a szegénységet, ami persze – mutatis mutandis – napjainkban is gond, ha nem is hidakat és alagutakat illetően: „az állannak a kiránduló tanulókkal szemben el kellene engedni a híd- és alagútpénzeket. Ha a rendőrök, katonák díjtalanul mennek át egyenként is a hidakon, alagúton, miért ne mehethének át díjtalanul a séták és kirándulások lelkes csoportjai: a tanuló gyermekek?”⁹ A továbbiakból az is kiderül, hogy a főváros tanácsa utasítást adott ki a fővárosi elemi iskolák sétáira és kirándulásaira vonatkozólag. A testi és erkölcsi nevelési lehetőségek mellett földrajzi, természetrajzi és néprajzi ismeretek szerzésére kínálnak lehetőséget ezek a séták és kirándulások. Így rögzíti az utasítás a tanítók fontosabb feladatait:

- éves kirándulási, illetve sétatervet kell készíteniük;
- előzetesen járják be a kiválasztott útvonalat és látnivalókat;
- készüljenek föl és készítsék föl tanulóikat is előzetesen, elméletben;
- szerezzék be és vigyék magukkal az aktuálisan szükséges eszközöket és felszereléseket;
- mindig az iskolából induljanak, és oda érkezzenek;
- a tanulók készítsenek vázlatrajzot;
- utólag beszéljék meg órán a tapasztaltakat;
- a tanító vezessen naplót a kirándulásokról.

A logikus felépítésű, gazdag tartalmú, zsebkönyv méretű kiadvány módszertani szempontból máig ható, tanulságos minta lehetne a praktikus és hasznos tanítói-tanári kézikönyvre.

A képző intézetek tanítási anyaga, illetve a pedagógiai jellegű tárgyaik, szaktárgyi módszertanuk volt hivatva felkészíteni a tanítójelölteket a népiskolai tanterv szerinti lakóhely- vagy környezetismereti-helyismereti szemléltető tanítására. Az 1911-ben megjelent tanterv és a hozzá kapcsolódó tantervi utasítás¹⁰ közvetítette tanítási anyag elég keveset nyújt szempontunkból. A magyar nyelv- és irodalom tananyagában utalást sem találunk, és nincs szerencsénk a történelemmel, valamint az alkotmánytannal, sőt még a földrajzzal sem. Az első közvetett nyomra a természetrajz, azon belül a növénytan anyagában bukkanhatunk: az iskola környékén található, ősszel illetve tavasszal virító növények tanulmányozását említi a tantervi anyag. A kémia (ásványtan) anyagában az áll, hogy kirándulások szervezendők a környék geológiai viszonyainak megfigyelésére, kőzetek és ásványok gyűjtésére. A gazdaságtan, mezőgazdasági és természeti ismeretek a képző tankertjének rendszeres használatát írják elő, előkészítve a leendő tanítót arra, hogy majdan tanítványaival a népiskola gyakorlókertjében folytassa ezt a tevékenységet.

Ez utóbbi igényt és feladatot mintegy általánosítja és az egész oktatási metódusra kiterjeszti az Utasítás, amikor úgy fogalmaz, hogy „a tanítóképző intézet (...) méltán nevezhető a népiskolai tanítói módszer szakiskolájának”.¹¹ Kitérített módszer a szemléltetés: a természettudomány tanításában a kiindulás, ha csak lehet, a valóság legyen. A részletes tantárgyi utasítások közül a történelem kapcsán ezt olvashatjuk: „Az egyetemes történeti hatások figyelemmel kísérésénél nem csekélyebb fontosságú a helyi vonatkozások kiemelése”,¹² a szemléltetés érdekében pedig fel kell keresni a történelmi emlékeket.

A földrajz tanításának egyik módszereként a helyszíni vázlatrajzok készítését hangsúlyozza a dokumentum. A fizikai földrajzról szólva a helyhez kötődés még egyértelműbben megfogalmazott szempont: nincs a föld felszínének olyan alakulása, amelyre példát vagy legalább analógiát ne lehetne találni bármely képző székelyén vagy környékén. A tanár a szabad természetben, a közvetlen szemléltre építve tanítson! Ne nyugodjon, míg a község határát meg a környéket a tanítvá-

⁸ Séták és kirándulások Budapest székesfőváros elemi iskolái részére. Összeáll.: *Bardócs Pál*. Bp. 1909.

⁹ Uo. 5. old.

¹⁰ Tanterv és tantervi utasítások az állami elemi iskolai tanító- és tanítóképző intézetek számára. Bp. 1911.

¹¹ Uo. 56. old.

¹² Uo. 88. old.

nyaival rendszeresen át nem tanulmányozta, miközben valóságos helyi földrajzi múzeumot gyűjtet össze velük. Ugyanilyen kiemelt szerepet szán az Utasítás a növény-és állattan, valamint az ásványtan tanításában a helyi adottságoknak, a környékbeli kirándulásoknak és az abból származó szertári gyűjtemény alakításának. A gyakorlati (iskolakerti) mezőgazdasági tanulmányok pedig egyértelműen a lokalitás pedagógiai szemléletét erősítik a tanítójelöltekben.

Az alsó fokú oktatásban a Trianont követő években készült el a következő, *gróf Klebelsberg Kunó* által jegyzett tanterv.¹³ Ez, noha az eddigieknek szerves folytatása volt, bizonyos fókig átalakította a tantárgycsoportokat, valamint tantárgyakat. A földrajzot például kivette a történeti tárgyak köréből és önállósította, noha mindkét tárgy közös annyiban, hogy „a nemzetnevelés szolgálatában áll”.

A beszéd- és értelem gyakorlatok a magyar nyelven belül az 1. osztályban továbbra is tartalmazzák a család, az otthon és az iskola fogalmait, ismeretét. A 2. osztályban került sor a község belső és külső területének módszeres megismerésére, de a tanterv itt már gazdagodott a helytörténeti szemlélettel: igényli a község múltjának, a község és a lakosok eredetének megismerését is. Felhívja a figyelmet a templom építési idejére és körülményeire, a fellelhető emléktáblákra, a legrégebb házakra, családokra, egyéb történelmi emlékekre, régi sírkövekre, régen volt árvizek, tűzvészek, járványok, háborúk emlékezetére. Fontos az iskola történetének megismerése, a történelmi érzék felkeltése, a községhez való ragaszkodás, a kegyelet érzésének fejlesztése. Ugyancsak másodikban ismerkedtek meg a tanulók a község életrendjével, igazgatásával, valamint sétákon és kirándulásokon műhelyeket, a határt, a temetőt és a történelmi emlékeket kellett fölkeresniük. 3. osztályban a környékre kiterjedően tágult a kör: megismerték a tanulók a talajt, a növény- és állatvilágot, majd szólni kellett a környéken lakó nép eredetéről, letelepedéséről, a legrégebb községek történelmi emlékeiről, azaz a pusztán környezetismereti, leíró megközelítés mellé már helytörténeti szemlélet is járult. Sőt, itt már ismerkedtek a tanulók a község háztípusaival, népművészetével, a nép közt élő mondákkal, mesékkel, dalokkal, szokásokkal, s a részletező felsorolásban ilyen elemeket találunk: helyi talányok, időjárás szabályok, szólásmódok, tréfák, gyermekdalok, nevek (vezeték-, keresz-, csúf-, helynevek), feliratok, címtáblák, babonák, népies színjátékok (betlehemes, karácsony, vízkereszt stb.). A nemzet történetének a környéken lejátszódó fontosabb eseményei, azon nagyjaink élete, akik a környéken éltek, működtek vagy meghaltak. A nép és a múlt szeretete elrendő nevelési célként fogalmazódott meg. Ugyanitt téma volt még a környék népének foglalkozása, nyelve, vallása, a szomszéd községek érintkezése, a közlekedés és hírközlés lehetőségei, a helyi kereskedelem vizsgálata. A környék közigazgatási beosztása, a nép életmódja, erkölce zárja ezt az igen gazdag helyismereti (honismereti, helytörténeti) anyagot, és mindezt kiegészíti a környék térképének megrajzolása, valamint több módszeres séta és kirándulás a községben, annak határában és tágabb környezetében. Az olvasás, a fogalmazás, a számolás és mérés feladatai, példái gazdagon és változatosan merítettek az első három év beszéd- és értelemgyakorlatának a helyismereti tematikájából.

A korábbi tantervekhez képest újabb lehetőséget kínált a helyismereti tartalmak közvetítésére az *ötödik osztályos*, heti egy órás, a történelem tantárgycsoporthoz kapcsolódó „Polgári jogok és kötelességek” című tantárgy. Ennek keretében ismerhették meg a tanulók többek között lakóhelyük önkormányzatát, közigazgatási szervezetét, az állam helyi intézményeit.

A Tantervet az Utasítás általános része követte. Ebben a tantárgyi koncentrációról, a szemléletességről, a cselekvés fontosságáról, valamint a szabadban való tanításról szóló részek hivatkoztak a lokális szemléletű tanításra. Így például évi tíz kirándulás megszervezését ajánlotta a dokumentum a tanítóknak.

Csaknem egy évtizeden át tartó kezdeményezések és próbálkozások után az 1940. évi XX. törvény rendelte el a nyolc osztályos népiskola felállítását. A VKM a következő évben adta ki az új iskolatípusnak megfelelő tantervi dokumentumot.¹⁴ Maga a lakonikus tömörségű tanterv tárgyunk szempontjából kevés újat hozott, túl azon, hogy nyolc évre osztotta el a tananyagot. Legfőjebb azt érdemes még megemlíteni, hogy a gyakorlati jellegű tantárgynak itt *Természeti, gazdasági és egészségi ismeretek* a neve, és hogy ebben a tárgyban – a társadalmi realitásoknak, az életmódbeli különbségeknek megfelelően – elkülönült a falusi és városi tanterv.

¹³ Tanterv az elemi népiskola számára. Bp., 1925.

¹⁴ Tanterv és Útmutatások a nyolcosztályos népiskola számára. Bp. 1941.

Annál sokatmondóbb a dokumentumnak az *Általános útmutatások* címet viselő, harmadik kötet. Ennek II. része sorolta fel a nevelés céljait, köztük alaposan és részletesen kifejtve a hazafias nevelés elveit. Ezek közül idézzük azt a gondolatot, amelyek a helyismeret (szorosabban véve a helytörténet) és a nevelés összetartozásának mindeddig legpontosabb és legárgyaltabb tantervi megfogalmazása: „közelebb hozhatjuk a magyar föld történetét a tanuló érdeklődési köréhez, ha felhívjuk a figyelmét a helyi vonatkozásokra. Alig van a magyar földnek olyan része, ahol ezer év alatt valamely történelmi esemény le nem zajlott volna. Különösen áldásos az ilyen tanítás ott, ahol történelmi emlékekben gazdag földön állunk. Az épületek, kövek maguktól beszélnek, csak a tanulók szívét kell megnyitnunk befogadásukra.”¹⁵ Majd néhány sorral később így folytatódik a hazafias nevelésről máig hatóan üdvös, megszívlelendő és nyilván szakmailag is helytálló gondolatok: „Helyi szokások, helyi viszonyok és helyi történelem nem ismeretlen fogalmak előttünk. (...) Ha a tanulóban kifejlesztjük lakóhelyének szeretetét, falujának vagy városának megbecsülését, az ott található irodalmi és művészeti emlékek, valamint népi szokások értékelését, akkor közelebb hoztuk lelkéhez a magyar földet is. (...) A táj viszonyainak kihasználása nevelési szempontból nagyon üdvös, mert az érdeklődésünkbe vágó helyzetek és események jobban lekötnek és elevenebben hatnak, mint a távolabb esők.”¹⁶

A tanterv megjelenését követő háborús években sorra jelentek meg a különböző hazai felekezeti iskolák tantervei és utasításai, alkalmazkodva az új, a belépő „nyolcosztályos” helyzethez, ezek azonban a háború után már csak néhány békeéven át – az államosításig – voltak érvényben. A református egyház 1941-ben adta ki a maga dokumentumát.¹⁷ A munka második része, a *Részletes Útmutatás* a beszéd- és értelemfejlesztés tantárgy gondolatköreit az 1. osztályban így tagolta: Az iskola. Az otthon. A templom. A 2. osztályos anyag főként a lakóhellyel, nagyobb városokban az iskola környékével foglalkozott. Gondolatkörei: Élet a lakóhelyen. Élet a határban. A lakóhely egy-egy épületének múltja. Az ajánlott módszerek vázlatosan: séta, beszélgetés, kérdés-felelet, kirándulás a határban, gyűjtögetés, dülögnevek, vadon-házi, hasznos-káros, csak amit látnak, arról beszéljenek! Időszerű mezőgazdasági munkák. Nagyváros: élelmiszertől, iparcikktől indulva visszafelé kirándulás a termőhelyig! A történet is szemléleten alapuljon! Iskolaépítők, egyház-továbbéltetők, papok, tanítók. Sírok, gondozásuk!

A 3. osztály anyaga a község és környéke részletesebb és alaposabb megismerését írta elő.

A földrajz jelenségei a természettel, a nép életével, a múlt emlékeivel együttesen „lelkesüljenek” a gyermekben – ajánlotta a dokumentum. Gondolatkörei: A község és élete. A távolabbi szomszédok. (Szemlélet, tapasztalat, helyi vonások! Mérések, vázlatok, távolságok és magasságok – az iskolából, udvarából, a templomtól indulva. Továbbhaladás valami térre, menetben vázlat. Utak, vizek, közlekedés, nevek, emberi alkotások, Isten mindenhol való jelenléte.) Gyakorolják – ebben a sorrendben – a vázlatrajz → alaprajz → térkép készítését. A továbbiakban: éghajlat, csapadék, talaj, növény- és állattartás. Történelmi emlékek. Hagyományok tisztelete. Múzeumok. Mai és ősi foglalkozások. Nyelvi és vallási megoszlás. A település életrendje, előjárók, zászló, címer, fenntartás, költségek. Majd pedig a távolabbi környék: közlekedés, hírközlés, közigazgatás. A tanító sokféle dolga közé tartozott, hogy figyelje meg az építkezési módokat, a háztípusokat, a nép alkalmazkodását a természeti viszonyokhoz, kutassa fel a község népének eredetét, az egyházközség múltját, gyűjtson népi játékokat, szokásokat, nyelvi fordulatokat, dalokat, mondákat, tárgyakat. „Helyesen teszi a tanító, ha ebbe a gyűjtésbe belevonja a gyermekeket és a község népét is, mert a fölkellett érdeklődés a szülőföld tudatos megismerésére és bensőbb megszeretésére vezet.”¹⁸ A 3. osztályban csak közvetlenül szemléltethető dolgokkal foglalkozzon a tanító, figyelmeztetett az Útmutató: ha például nincs a környéken sziget, félsziget, akkor ez kerüljön át a negyedikbe, ahol általános földrajzi fogalmak is sorra kerülnek már. Az olvasás tanításakor a tanító vizsgálja meg, hogy az olvasmány milyen mértékben alkalmas a lakóhelyi (szülőföldi) szellemi, anyagi viszonyok megértésére, tanulságok szerzésére e téren. Az írás tanításakor a 3. osztályban gyakoroltatandó a helyi előjárók, az utcák, a környező települések, egyéb környezeti földrajzi nevek helyesírása. Számos fogalmazási téma adódhat az előbbiekből alapján a helyismeretből.

¹⁵ 3. köt.: Általános útmutatások 42. old

¹⁶ Uo. 65. old.

¹⁷ Tanításterv és útmutatás a magyarországi református nyolcosztályos népiskola részére. Debrecen 1942.

¹⁸ 2. köt. Részletes útmutatás. Uo. 1944. 42. old.

A számolás és mérés 4. osztályos tanmenetének összeállításakor a tanulók és a község életviszonyainak, a lakosság foglalkozásának adottságai vezessenek! A református tanterv III. kötete az egyes tantárgyak tanításának igen részletes módszertani útmutatását tartalmazta.

A 2. és 3. osztályos lakóhely- és környezetismereti anyag feldolgozása kapcsán arra hívta fel a figyelmet az útmutatás, hogy a tanítás anyagát magának kell összegyűjtenie és elrendeznie a tanítónak. Hogy ezt megtehesse, tüzetes megismerő, gyűjtő előmunkálatokat kell folytatnia a településen. A maga munkáját is megkönnyíti a tanító – főleg ha nem is helybeli származású! – ha a tanulókat már ezekbe az előzetes munkákba bevonja. Ugyanilyen alapos gyűjtőmunkát igényel a téma történetének felkutatása, az ezzel kapcsolatos előzetes adatgyűjtés, feldolgozás, ugyancsak a tanulók bevonásával. Ezt az igényt így indokolta meg az Útmutató: „A szülőföld megismeréséhez, megszeretéséhez és a hozzá való ragaszkodáshoz múltjának megismerése is szükséges. A (...) történelmi eseményekhez kapcsolódó beszélgetések ne csak az értelmet táplálják, hanem érzelmet is keltsenek. (...) Ébresszük fel és fejlesszük a gyermekek lelkében a hagyományok tiszteletét és a történelmi emlékek megbecsülését, érezzük meg velük az Összegyűjtésükben rejlő értéket”¹⁹

Mindezeket az Útmutató az 5. osztályban kezdődő rendszeres történelemtanítás szerves előzményének, előkészítésének tekintette, amikor is szinte minden korszak tárgyalásakor megkívánta a helyi adatokból, tényekből, emlékekből való, érdeklődést felkeltő indítást. Ehhez szükségesnek tartotta a célszerű kirándulást valamely helyi történelmi emlékhöz, továbbá az iskolai történelmi gyűjtemény közös kialakítását a helyi vonatkozású anyagokból, tárgyakból, dokumentumokból.

Az 1948-as államosítást megelőző utolsó alsó fokú tantervet, a nyolc évfolyamos általános iskola tanítási tervét a VKM 75.000/1946. számú rendelete tartalmazta. A bevezető *Tájékoztatóban Keresztury Dezső* miniszter témánkról így fogalmazott: „A föld- és néprajz leíró honismeretből indul ki, és a világ áttekintése után magasabb szempontokat maga előtt látó, hazánkat az oszlatlan világ részeként bemutató honismerethez tér vissza”²⁰

A magyar nyelv és irodalom címet viselő anyag az első négy osztályban nagyjából megfelelt az előzőekben, az 1929-es tantervből már megismert tartalmi ívnek, amely az iskolából indult, és a távolabbi környék ismeretének taglalásával zárulón tartalmazta a lokális ismereteket. Nem került be a helytörténet (legalábbis nevesítve!) a felső tagozatos történelembe, ám a felső tagozatos természetrajz és földrajz tanterve a lakóhely növény- és állatvilágának, valamint földrajzi jellemzőik tárgyalásával indult. A helyismereti tartalmak szempontjából egyéb új elemet nem tartalmazott ez a tanterv sem, amelyikről általában is elmondható, hogy sokkal szervezettebben illeszkedett az 1945 előtti előzményeihez, mint az iskolák államosítását követő, s már szovjet mintára „hangszerelt” utódához, az 1950-eshez.²¹

Ez azonban már a jelen dolgozat vállalt keretein kívül eső, új történet.

*

Eötvös József tanterve 1869-ben a hat évfolyamos népiskola egészére megtervezett, egymásra épülő, egymást kiegészítő helyismereti anyagot fogott át Ennek az ismeretanyagnak a tanulásában, tanításában elsődleges szempontnak számított a konkrétság, a szemléletesség és a gyakorlatiasság. Ezeket a szempontokat fontosnak tartotta a tanító képzés módszertana is. Az első jelentősebb tantervi módosítás idején, a századforduló után megjelent a tantervben a helytörténet fogalma, de még mint a történelmi szemléltetés, illetve „a történelmi érdeklődés ápolásának” az eszköze. Ekkor már hangsúlyos szerepet kapott a helyi ismeretek gyarapításában a módszeresen megtervezett és szervezett tanulmányi kirándulás.

A Trianon utáni első, 1925-ös népiskolai tanterv a helyi ismeretek körét minden eddiginél tágabban fogalmazta meg: ahol csak lehetőség kínálkozott, a tanterv felhívta a figyelmet az elsajátítandó anyag helyi vonatkozásaira, helyben, közvetlenül tanulmányozható elemeire, jelenségeire. Ugyanakkor az egész helyi ismeretanyagot az érzelmi nevelés fontos eszközeként határozta meg a tanterv, melyben „a nép és a múlt szeretete” elérendő célként fogalmazódott meg.

A korszakos közoktatási szerkezetváltásnak tekinthető nyolc évfolyamos népiskola 1940-ben kiadott tanterve is alaposan és gazdagon kimunkálva tartalmazta a helyismeret mindkét összet-

¹⁹ Uo. 65. old.

²⁰ Tanterv az általános iskola számára. Bp. 1946.

²¹ Tanterv az általános iskolák számára. Bp. 1950.

vőjét, a történeti és a jelenre vonatkozó ismeretanyagot egyaránt. Itt és ekkor már hangsúlyozottan a hazafias nevelés szolgálatában állt a helyismeret. Ehhez képest nem sok változást jelentett az iskolák államosítása előtti utolsó alsó szintű tanterv. Az 1946-os dokumentumban először fogalmazódik meg az a globális összefüggés, ami a „kis haza”, a lakóhely ismeretétől ível az egész hon, a nemzet ismeretéhez, onnan az egyetemes és osztatlan „világismerethez”. De ennek a felismerésnek – miként ennek az egész tantervnek – már nem adatott kellő idő a magyar iskolákban.

IVÁN LÁSZLÓ

Adalékok a helyismereti oktatás előzményeihez

1. 1999 októberében Kiskunfélegyházán jöttek össze azok a könyvtárosok és pedagógusok, akik a Nemzeti Alaptanterv keretében fontosnak tartják a helytörténet oktatását, s ahhoz tevékenyen igyekeznek hozzájárulni. A megnyitóra eljött oktatási miniszterünk is, s előadásában kiemelte a *helytörténet* fontosságát.¹ A helyi „históriás könyvek” megírásakor valóban az adott hely történetéről kell beszélni, de azt is figyelembe kellett venni, miként kapcsolódik az adott táj más helyek, valamint az egész ország történetéhez. Vagyis minden tankönyvnek tartalmaznia kell – természetesen a tanulók életkorának megfelelően – a *historia* körébe tartozókat.

Mit is foglal magába a *történelem*?

1) Az emberiség, valamely nép, nemzet, ország, egy közösség életében történt fontosabb események sorozatát.

2) Az eseményeknek a tényeket illetően hű, időrendbe szedett, írásba foglalt elbeszélését.

3) Az események tudományos rendszerezését, hatásait, bírálatát.

4) A történelem tantárgyba foglalt tanítást.

A történeti múlt feltárását számos társtudomány szolgálja (a címetan, a leszármazástan, a kronológia, a névtan, az éremlen), valamint az önálló tudományággá fejlődött etnográfia, antropológia, archeológia, földrajz, nyelvtudomány és így tovább.

A helytörténet tehát többféle szakterülettel kapcsolódik össze. Csak akkor lesz megfelelő a helyi tankönyv, ha foglalkozik a következő témákkal: *a táj földrajza* (kialakulása, talaja, vízei); *etnográfia* (szokások, viselet stb.); *archeológia* (régészeti leletek); *nyelvjárása; névkincse* (földrajzi és személynévek); *vallási viszonyai; szakrális emlékei; a meglepülés története; a közigazgatás, a kereskedelem, az ipar; a társadalmi szerveződések alakulása, a művelődés története, a régi építmények jellemzői*.

Az anyagot először célszerű helyben összegyűjteni. Értékes forrásokra találunk az egyházközségek *historia domusaiban*, anyakönyveiben, a könyvtár helyismereti gyűjteményében, a múzeumban, s tekintetbe kell vennünk az ott lakók visszaemlékezéseit. A gyűjtés során fogjuk észrevenni, hogy elődeink több vonatkozásban megelőztek bennünket. Nemcsak arra gondolok, hogy születtek monográfiák, készültek becses krónikák már korábban is, hanem hogy iskoláinkban már a XIX. század utolsó harmadától, a tananyagba építve is foglalkozott helyismerettel a tanító.

2. Az 1868. évi XXVIII. tc. 55. §-a előírta az *elemi népiskolákban beszéd- és értelemgyakorlatok bevezetését*, amelynek tananyaga alkalmas volt a lakóhely ismeretének megtanítására. *Bárány Ignác* 1865-ben megjelent módszertani munkájában² azt ajánlja, hogy a beszéd- és értelemgyakorlatok tananyagát az ismerkedő és előkészítő beszélgetést követően a következő tematikával dolgozzák föl: az iskola, a ház, a család, az udvar, a háziállatok, a kert, az egyház, a helység (a város vagy

¹ Ld.: Honismeret 2000. 1. sz. 6–8. old.

² *Bárány Ignác*: Tanítók könyve. Rendszeres kalauz a nevelés és tanítás vezérlésére, a népiskola tantárgyainak kezelésére, s a tanítóknak az irodalom terén való haladására. 2. kiadás. Pest 1871.

falu belterülete), a metető, a mező, a rét, a szőlőskert és szőlőhegy, az erdő, a víz, a föld, a lég, az ég, az idő, az ember, az Isten.

A földrajz tanításában is hasonló szemlélet vezette: „Az *első* osztályban a beszéd- és értelemgyakorlatok alapján az iskola és a lakhely ismertetik. A *másodikban* (...) már valamivel körülményesebben ismertetik a szülőföld vagy lakhely, s kifejtetik a községi élet képe. A *harmadik* osztályban külön órát nyervén a földrajzi oktatás, a szülőföld vagy lakhely ismerete összeállítatik s megfelelőleg bővítetik múltjának, nevezetes fiainak, terményeinek és forgalmának ismertetésével. A szülőföldből, mint központból kiindulólág utazási képekben s összekötő tanmenetben a haza ismertetik főbb vonásokban (...) A *negyedik* osztályban a szülőföld ismerete a helybéli ipar, gyárak és kereskedés, a tudományos és jótékony intézetek, a társadalmi élet és egyetek bevonásával bővítetik.” A lakóhely ismerete azonban nem öncélú, hanem a társadalmi beilleszkedésre, a munkamegosztásban való részvételre készít elő. „A szülőföld ismertetésénél minden osztályban azt kell szem előtt tartani, hogy nem elég a szülőföldet, ennek részeit, környékét s más efféléket szemléltetőleg megismertetni, hanem azon viszonytal is meg kell ismertetnünk a tanulókat, melyben tanítóikkal, szüleikkal, rokonaikkal, egyházi és világi előljáróikkal, s majdan polgártársaikkal s a községgel állani fognak; hogy megismertessük őket azon kötelességekkel, melyek ezen viszonyból származnak ...”

Az 1905-ben kiadott minisztériumi rendelkezés tovább tagolja az egyes anyagrészeket. Az *első* osztályban a beszéd- és értelemgyakorlatok keretében „a tanítás központjai és körei”: a szülői ház, az iskola, a templom, az idő, az időjárás; a *másodikban*: a község, a község határa, a határ növényei, állatai, ásványai, természetett és vadon élő növényei. A *harmadik* osztályban belépő földrajz sem szakította meg a községgel és határával a kapcsolatot, ebből vezetik le a haza fogalmát, a térkép használatát. A természetrajz anyagát ugyancsak a lakóhelyhez kötötték: az első és második osztály ugyanazokon a helyeken figyeli a táj változásait, évszakonként megfigyelve az állatokat, a természetes növénytakarót. Nem véletlen, hogy a természet szeretetében nőttek felletté a gyerekek.

A beszéd- és értelemgyakorlat tantárgyat vagy beszélgetést az első világháború után kibővítve kiterjesztették a 3. és 4. osztályra is, *Drozdy Gyula* jó vezérkönyveket írt a tanításhoz³. Ezek legfőbb érdeme, hogy egységesen szemléli a tantárgyi rendszert. Ezt a tantárgyat 1956-ban visszaszorították, s bevezették a „*Lakóhely ismeretek*”-et. Az államosítás után kiépülő általános iskolában az 1960-as évekre a beszélgetés háttérbe szorult, új tantárgyként megjelenik a „*Könyvezetismeret*”.

3. Érdemes kitérni egy másik iskolatípusra, a *polgári iskolára* is. Ennek szervezése ugyancsak 1868-ig nyúlik vissza. Anyagi okok miatt nem valósulhatott meg az eredeti elképzelés, hogy minden 5000 léleknél nagyobb település nyisson polgári iskolát, de a tehetősebb helységek törekedtek erre. Kiskőrösön például 1902-ben alakult ilyen típusú állami iskola. A tantárgyak között nem szerepelt ugyan külön a helytörténet, mégis megvolt a helyi sajátosságok és hagyományok megismerésére. Hogy miképpen, azt a kiskőrösi Magyar Királyi Állami Petőfi Sándor Polgári Fiú és Leányiskola példáján mutathatom be.⁴

Az ifjúsági önképzőkör azt a célt tűzte ki, hogy „az ifjúság lelkében elmélyítse Petőfi kultuszát”. A tanulók felolvasásokkal, szavalattal, szabadelőadások és önálló dolgozatok felolvasásával foglalkoztak, s felkészültek a különböző ünnepekre, amelyek gyakran túl mutattak az iskola falain. A mai helyi tantervek koncepciójának érvényesülését látom már 1926-ban, amikor azt olvasom: „november 4-én Szabó Miklósné tanárnő vezetésével az I. leányosztály a lombohullást figyelte meg a határban. November 10-én Bucek Gabriella tanárnő Petőfi szülőházában volt, hogy kifejezze kegyeletét városunk(!) nagy költője iránt; a szerzett tapasztalatokról iskolai dolgozatot is készítettek. Tomcsányi Anna tanárnő vezetésével a IV. leányosztály növendékei 1927. április 21-én, az I-II. osztályos leányokkal látogattak el a szülőházhoz a Petőfi-kultusz ápolására és nemzeti nagyjaink szellemi kincseinek megbecsülésére való nevelés céljából.” A következő évben a tanulmányi kirándulásokról ezt tudjuk meg: „November 2-án dr. Bocsik Imre, Szabolcs Gyula, Bucek Gabriella, Tomcsányi Anna tanárok vezetésével az iskola növendékei mind a két temetőbe kimentek és virágot helyeztek el a hősi halottak, a vértanúk, Petőfi Sándor dajkája, Kurucz

³ *Drozdy Gyula* (1881–1963) pedagógus, író.

⁴ Forrásul az iskola Értesítői (1924–1943) szolgáltak.

Zsuzsanna, tovább Bajzák János volt polgári iskolaigazgató sírjára. A temetői út célja a kegyeletes ébredés ébrentartása és az áldozatkészség gyakorlása volt.”

A március 15-i ünnepeket is felhasználták arra, hogy a tanulóknak a nyilvános szereplésre alkalmat adjanak. Fellépett a kiváló énekkar, amelyet kezdetben *Mesko György* ev. iskolai tanító, 1924-től pedig kisebb megszakításokkal *Zsigmond Ferenc* vezetett. Több polgárista szavalattal szerepelt, az ünnepi szónok nem egyszer a polgári iskola egy-egy tanára volt. A tanárok közművelődési tevékenysége egyébként is jelentős lehetett, részt vettek a Petőfi Olvasó Egylet, a Petőfi Dalkör, a Petőfi Irodalmi Kör munkájában.

1930-ban *Mendelényi Sándor* lett a polgári iskola igazgatója, aki igen nagy energiával igyekezett az iskolai nevelés színvonalát még magasabbra emelni. Többek között a tanulmányi kirándulások tudatosabb szervezésében is megnyilatkozott ez a törekvés. A földrajz keretében foglalkoztak a szabadban való tájékozódással, a látókörrel, a látóhatárral, a világtájakkal. A gazdaságtan, a természetrajz tantárgyak szemléltető sétái a község határába, a takácsműhelybe, a kertészetbe, a szőlőtelepre vezettek. Megszemlélték ősszel és tavasszal a természetes növénytakarót, gyűjtötték a növények termését, megnézték a kender és a len feldolgozásának eszközeit és menetét, az üveg-házakat és a melegágyakat, valamint a faiskolát. A vegytan és háztartástan órák alkalmat adtak a mustsűrítő, a mézárszék, a kertészet, a szeszfőzde, az ecetgyár, a szódagyár, a műjéggyár, a bőrgyár, a festőműhely meglátogatására, s közben az ipari kémia szemléltetésén túl a településen belüli kapcsolatok javítását is szolgálták. A fizika keretében megnézték az orvosi rendelőben a röntgengépet, a postán a szolgáltatásokat és a távírdát, a villanytelepen a szívó-gázmotor és az áramfejlesztő működését, a moziban az ivilámpa szerepét, s nem maradt ki a vasút sem az ipari gépek megismerése során.

Különböző vallású, származású és anyanyelvű tanulók jártak együtt a polgáriba, valamint a különféle egyesületekbe (vöröskereszt, cserkészlet, önképzőkör, sportkör, énekkar), együtt voltak az iskolában, sokszor találkoztak az iskolán kívül is, s eredményesen végezték szórakozást nyújtó feladataikat. Ez a sokféleség adta meg azt a tartást, amit 1950-ben Kiskőrösre kerülésemkor tapasztaltam.

A rám maradt évkönyvekből, könyvekből, vázlatokból, a szülői értekezletek jegyzőkönyveiből látszik, milyen gondosan készültek a tanulmányutakra a nevelők. Megállapíthattam, hogy nem is volt olyan rossz a magyar iskolarendszer. Már csak azért sem, mert a tanítóképzőkben oktató pedagógusok magas követelményszintet állítottak tanítványaik és önmaguk elé. Nincs is az általam ismert tanítóképző intézmények között olyan hely, ahol a tanárok publikációkban ne foglalkoztak volna a táj földrajzával, flórájával, faunájával, történelmével. Sok iskolatörténeti mű is született.⁵

Ezeknek az előzményeknek a figyelembevételével kellene összeállítani a helytörténeti tan-könyveket, amelyekből minden szakos tanár kivethetné tantárgya számára a múlt emlékeit. Tehát – az általános iskola alsó tagozatát kivéve – nem külön tantárgyban oktatnánk lakóhelyünk igazi ismeretét, hanem beépülne az a teljes tantárgyi rendszerbe.

⁵ Csak néhány kalocsai munkát említenék példaként. *Winkler Pál*: Monostoraink a mohácsi vész előtti kalocsai egyházmegyében; *Winkler Pál*: Kalocsa története; *Varga Lajos*: Kalocsa és vidéke; *Angem Tivadar*: A Hajnald Obszervatórium; *Winkler Pál*: A kalocsai érseki főszékesegyház 1010-től napjainkig; *Berauer József*: A Kalocsa-egyházmegyei római katolikus népiskolák története.

